

Gradivo

Pred leti mi je prijatelj Branko Rebozov iz Argentine po elektronski pošti poslal svoje spomine, ki jih je »tako na obroke« pisal že vrsto let. Prosil me je, da bi jih prebrala in mu povedala svoje mnenje o vsem zapisanem in mu morda svetovala kakšne popravke ali dopolnila. V celoti je to gradivo obsegalo 152 strani (format A4). Pripoved se zaključuje z njegovim pravočasnim begom iz Vetrinja v Italijo, kjer se je nadaljevalo njegovo begunsko/taboriščno življenje. Žal pa zaradi bolezni svojega dela ni zaključil. Manjkata tako »italijanski kot argentinski del«. Občasno se je še vračal k tem spominom, dodajal nekatera dopolnila in pojasnila.¹ Zelo si je želel, da bi njegovi spomini izšli tudi v knjižni obliki, vendar se mu ta želja ni uresničila. Vsebinsko so spomini napisani zelo slikovito in predstavljajo zanimivo branje. Žal pa so na nekaterih mestih »slovnično šibki«, zato sem mu že takrat svetovala, da jim mora obvezno dati nekomu v lektoriranje.

Branko Rebozov (8. 7. 1926 – 24. 6. 2013) se je rodil v Sevnici, kjer je opravil prvih pet razredov ljudske šole, šesti in sedmi razred pa je naredil pri salezijancih v Deškem vzgajališču na Selu pri Ljubljani. Gimnazijo je obiskoval v Murski Soboti in na Rakovniku v Ljubljani. Ob kapitulaciji Italije so ga zajeli in mobilizirali partizani, a je po dveh mesecih od tam pobegnil in se januarja 1944 priključil domobrancem. Ob koncu vojne se je z njimi umaknil na Koroško in se po srečnem naključju izognil izročitvi Jugoslaviji. Po krajšem bivanju v Spittalu se je umaknil v Italijo in se leta 1948 izselil v Argentino. Tako kot večina beguncev se je v novi deželi moral znajti, kakor je vedel in znal. Opravljal je več različnih poklicev, ki so mu vsak na svoj način preprečevali literarno ustvarjanje. Nekaj lastne poezije je objavil v različnih zdomskih revijah (*Meddobje, Vestnik, Tabor*), veliko časa pa je namenil prevajanju iz španščine v slovenščino (zlasti mlajših pesnic/kov – Erika Poglajen, Gregor Papež). Leta 2012 je v samozaložbi izšla njegova edina pesniška zbirka »Črn plamen«.

Spodnji odlomek iz njegovih spominov je zanimiv predvsem zato, ker nam razkriva podrobnosti iz zadnjih dni vojne in prvih dni po kapitulaciji Nem-

čije, ko naj bi povsod zavladal mir ... V resnici se je takratna Evropa pogreznila v kaos!

Besedilo je skoraj v celoti podano tako, kot je zapisano v originalu, popravljene so le najbolj izstopajoče slovnične napake ali zatipkane besede. Dodala sem tudi opombe pod črto, ki pojasnjujejo posamezne osebe in dogodke.

Rozina Švent

Branko Rebozov: SPOMINI IN MISLI

*Na propagandi*²

Tisto noč sem prebil na Propagandi. V spominu mi je ostala velika soba v prvem ali drugem nadstropju neke stavbe, močno razsvetljena od bele električne luči. Povezana je bila z dvema drugima manjšima sobama. Ena od teh je bila ločena s stekleno steno, kjer je imel pisarno prav tisti domobranski častnik, ki sem ga že omenil, da mi je zavrnil moje pesmi za revijo *Slovensko domobranstvo* s pripombo, da prejemajo takih pesmi na kilograme.³ V drugo sobo pa sem lahko samo pokukal, kadar je njena vrata odprla nek mlad Nemec, SS-oficir, ki se je pojavljal od časa do časa. Postelje tam ni bilo nobene, tako da nisem imel nobene iluzije, da bi tisto noč kje spal. Moral boš dremati na stolu ali pa na parketu na tleh, so mi rekli že na začetku. Tako bi se tudi zgodilo, če se ne bi tam nahajal slikar in ilustrator, znani J. Beranek⁴ po rodu Čeh, s katerim sva se v pogovoru hitro zblizala-

² Iz samega konteksta se da sklepati, da se vse to dogaja na začetku maja 1945. Ni tudi povsem jasno, kje se je nahajala »njegova« Propaganda – poznane so kar tri lokacije: Realna gimnazija na Vegovi ulici, t. i. »Nemška hiša« na Igriški ulici in Srednja tehnična šola na Aškerčevi cesti. Ker sta obe šolski zgradbi precej veliki, je precej verjetno, da je imel v mislih hišo na Igriški.

³ Žal v prejšnjem delu spominov ne omeni imena. Možna pa sta vsaj dva: dr. Stanko Kociper ali pa Janez Šušteršič, ki sta urejala revijo *Slovensko domobranstvo*.

⁴ Jože Beranek (1913–1945), risar in ilustrator, »oče slovenskega stripa« (Henrik Sienkiewicz, *Quo vadis* – preko 400 risb). Ob koncu vojne se ni pridružil skupini beguncev, ki se je umaknila na Koroško. Javil se je na poziv nove oblasti, ki ga je aretirala in poslala v Škofjeve zavode. Od tam je bil odpeljan v neznano. Predvideva se, da je bil umorjen in vržen v »Koščovo brezno«, ki leži na poti od Iga proti Krimu. Brezno je danes povsem zasuto s smetmi. Več o njem gl. članek Marijana Tršarja v reviji *Zaveza* (www.zaveza.si/index.php/revija-zaveza/99-zaveza-t-10). (datum dostopa: 16. 1. 2016)).

¹ Njegovo celotno literarno zapuščino (arhiv), ki je shranjena na šestih računalniških disketah, mi je leta 2014 izročila njegova vdova Mila, ko je bila na obisku v Sloveniji.

la. »A, vi ste tisti Beranek, ki ste ilustrirali Finžgarjev roman Pod svobodnim soncem!«, sem se pred njim čudil od presenečenja, da sem spoznal človeka, ki mi je s sijajnimi ilustracijami pričaral junaško zgodovino naših slovanskih pradedov, prepleteno z ljubezensko zgodbo, polno romantike. Meni je razburkala mladostno domišljijo in ljubezenska čustva, ko sem roman bral pri svojih 15. letih. Beraneku je postalo nerodno ob mojem hvaljenju umetnika v njem. »Da, jaz sem tisti Beranek,« je samo prikimal z lahnim nasmeškom na ustih, da sem pri njem takoj zapazil njegov preprost, nevsiljiv, miroljuben, bolj ponižen kot zanosen značaj... Pohvalil sem tudi njegove odlično naslikane domobranske plakate, ki sem jih videl po zidovih stavb po Ljubljani, ter mu omenil, kako sem njegove plakate, s sliko goreče vasi, nosil v Žvirče v Suhi Krajin, pri tem pa doživel vojno pustolovščino, ki me je skoraj stala glavo; doživetje, ki ga opišem drugje med spomini. V isti sapi sem hvalil tudi njegove ilustracije v reviji *Slovensko domobranstvo*, mu omenil jedko humoristično karikaturu »Kaj pa je tebe treba bilo, dete ljubo...«, naperjeno proti ženskam v partizanih. »Ja, veste, za slikarja je težko, v vojnem času pa sploh. Tukaj so me zaposlili in ilustriral sem, kar so mi naročili.⁵ Družina je morala živeti,« mi je izpovedal kot nekdo, ki mu ni, da bi govoril o sebi, pa govori iz čiste človečnosti. V resnici se ga spominjam kot rezervirane osebnosti. Te svoje težave mi je omenil šele, ko sem mu povedal, da sem nekajkrat videl njegovo gospo⁶ v cerkvi na Rakovniku, kdaj pa jo srečal blizu Karlovskega mostu z otroškim vozičkom in otrokom v njem. Da je bila gospa že od daleč razpoznavna po svojih temnih debelih in dolgih kitah. »Zanimivo! Zanimivo, kaj mi poveste!«, je mirno pripomnil in se lahko nasmehnil. Najin pogovor je večkrat za dalj časa prekinil domobranski častnik, Šušteršič, ki je od časa do časa prihajal iz svoje sosednje pisarne ali pa Beraneka klical k sebi. Beranek pa se je vsakič, verjetno iz obzirnosti, brž vrnil k pogovoru z menoj. Tako so tekale ure in bela luč naju je slepila ter utrujala oči. Nek trenutek pa sem se opogumil in ga vprašal: »Gospod Beranek! Veste kaj, rad bi vas nekaj prosil, pa si ne upam.« »Kaj pa? Reci, reci!« mi je rekel. »Zelo bi si želel imeti od vas spomin. Bog ve, če se mi bo še kdaj ponovila ta priložnost, da vas bom imel pred seboj. Ali bi se vam ljubilo, takole na hitro, s par črtami, portretirati me?!«, sem ga prosil na način, da je lahko čutil, kako težko mi ga je bilo prositi. V pogovoru je bil bolj redkobeseden ali pa ni bil razpoložen. Tisto začetno neizogibno izmenjavo besed med njim starejšim in slovečim, znanim slikarjem in menoj, mladim dijakom in navadnim vojakom, sva skoraj izčrpala. Pomislil

sem, da če ga ne bom zdaj zaprosil za portret, bom zamudil pravi trenutek. Beranek mi ni nič odgovoril. Zrl me je, kot bi mu bilo težje odgovoriti mi, kot je bilo meni prositi. Pa je po trenutku molčanja z neke police zraven potegnil na svojo risalno mizo nekaj risalnih listov, enega pa povlekel predse. Po dveh, treh pogledih meni v obraz je z ogletem svinčnikom začel risati. Na papirju sem videl črte in krivulje, kako so iz njih nastajali obrisi glave, obraza. Vendar, iz njegovih pogledov, posebno, ko je z roko s svinčnikom obstal v zraku, zamišljen, sem mislil, da študira moje poteze, v resnici pa je bil z mislimi drugje. Ni bil razpoložen za risanje, hotel mi je samo ustreči. Nočni čas je tekkel, Beranek pa ni in ni mogel ujeti ne zase ne zame zadovoljive podobnosti. Če se prav spomnim, je bil tisto noč na Propagandi dežurni, v mislih in s svojimi skrbmi pa je bil doma pri svoji ženi in otroku. Motil ga je tudi nemški SS-oficer, ki je prihajal iz svoje pisarne iz radovednosti pogledovat, kako mu risba uspeva, zraven pa je vsakič kaj kritiziral in se zapletal v pogovor, da Beraneku enostavno portretiranje ni šlo več od rok. Zmečkal in vrgel je v koš par neuspešnih poizkusov, zadnjega pa je spravil s prijaznim opravičilom, da bova pozneje poskusila znova. Pa do tega žal ni prišlo. Portreta od njega nisem dobil, ostal pa mi je ta človek za vedno v spominu z ilustracijami Iztoka in Irene v Bizancu iz Finžgarjevega romana Pod svobodnim soncem, pa z nepozabnimi vtisi iz tistega večera. Že ko sem bil v begunstvu v Italiji, pa me je pretresla o njem neverjetna vest iz domovine, da so komunisti Beraneka že drugi dan po svojem prihodu v Ljubljano umorili. Da so mu poprej odsekali obe roki, pa mi je osebno povedala njegova, od trpljenja ostarela vdova, ko sem se z njo in sošolcem ter prijateljem Jožetom Jankovičem z Galjevice, srečal na njenem stanovanju v Ljubljani leta 1992. Torej po 47 letih... Odprla mi je revijo *Jana* ali *Ona*, rumeno od starosti in mi v njej pokazala članek o njegovi smrti in o kazenski amputaciji njegovih rok, ker je z njima posmehljivo ilustriral v reviji *Slovensko domobranstvo* o materinstvu partizank v gozdovih. Tedaj sem tudi doumel, zakaj je Beranek tisto zadnjo noč v Ljubljani na Propagandi bil tako odsoten, da mu ni uspelo risati in da je bil odločen, da se ne bo podajal nikamor na tuje, da ima čisto vest in amen, da bo ostal doma pri svoji družini. In odšel je domov, ne da bi ga kdo od nas na Propagandi opazil. Ni se hotel poslavljati.

Esesovec je začel govoriti o svoji družini v Nemčiji, da samo misli na snidenje z njo in s svojo materjo po dolgi vojni. Izrabil sem priliko in mu potožil o moji materi, sestrah in bratih, kako nas je vojna in revolucija razgnala po svetu, brata celo nekam na fronto v Francijo, da o njem že dolgo ne vem ničesar...⁷ Ob spominu na brata me je vedno stisnilo v

⁵ To potrjuje dejstvo, da je Beranek izdelal tudi veliko turističnih plakatov. Ukvarjal pa se je tudi z industrijskim oblikovanjem – napisal na embalaži (zlasti, ko je bil zaposlen v tovarni Saturnus).

⁶ Leta 1940 se je poročil z Marijo Lupinc in leta 1943 se jima je rodil sin Marko.

⁷ Brat France je vojno srečno preživel in kasneje celo obiskal Brankovo družino v Buenos Airesu. Branko je bil na brata zelo navezan.

srcu, da so mi solze zalile oči, tokrat pa še bolj... Oči so se mi solzile in me pekle od močne slepeče luči v sobi in premagoval sem se, da ne bi zajokal, glas mi je zastal v grlu... »Bitte,« je vzdihnil esesovec »jaz ne morem in ne smem videti vojaka vainen! Was möchtest ich tun? Komm mit mir!«,⁸ je dvakrat ponovil, nato pa me peljal v svojo pisarno. Opazil sem, da je pustil vrata pisarne na stežaj odprta, po stvarih v pisarni pa tudi, da se je iz nje selil, se pripravljaj na odhod. Tam je odprl vratca neke omare in s police ali predala v njej vzel dve okrogli pločevinasti škatli Agfa filmov in mi ju dal, rekoč, da mi ju podari, da ju lahko odnesem s seboj, da mi bodo filmi gotovo kje koristili. Ni se motil. Bil je izredno prijazen, ne vem, če je bil tak tudi prej! Jaz sem seveda mislil na vrednost teh filmov v denarju in se mu zanje hvaležno zahvalil.

Preostali del noči smo nekaj časa, vedno bolj trudni, še rekli eden drugemu kakšno besedo, potem pa začeli dremati kar na stolih za mizo. Jaz sem nazadnje zadremal na golem parketu, z nahrbtnikom pod glavo, ker sem ljubosumno čuval v njem škatli s filmi, prepričan, da so vredni ne vem koliko denarja. Že ko sem pri teh filmih, naj zapišem, da sem jih kmalu

Branko Rebozov (Črn plamen, str 98).

potem na enak način izgubil, kot sem jih prejel, kar zapišem na drugem mestu teh spominov.

Zjutraj me je nekdo zdramil in me poslal v Tobačno tovarno, da od tam na glavni kolodvor pripeljem zaboje cigaret. Tam me bodo čakali domobranci, da zaboje preložijo na vlak. Jaz vožnje s konji nisem imel v dobrem spominu, zato sem se skušal te naloge otresti. Povedal sem, da sem voz s konji vozil enkrat samkrat, pri partizanih, in tam voz s tovorom čevljev vred skoraj prevrnil. To je bilo iz nekega skladišča v Ribnici in so me partizani potem preklinjali. Da ne bi zdaj rad doživel isto. »Hudiča, kako ne boš znal vleči uzde na levo in desno po ravni cesti? Od kod pa si? Samo en ovinek imaš in si na postaji! Puško le vzemi s seboj, nahrbtnik s filmi pa lahko pustiš tukaj!«, so se šalili, vedoč, da sem na nahrbtnik s filmi ljubosumno pazil. In moral sem iti. Spomnim se, da ko sem stopal dol po stopnicah – Beraneka nisem več videl, da bi ga pozdravil – mi je nekdo zaklical: »Bran! Če se ne moreš vrniti do desete ure, ostani kar na postaji, pridruži se katerikoli skupini, ker nas po deseti uri ne bo več tukaj!«

V Tobačni tovarni je bil voz, naložen z zaboji cigaret, že pripravljen. K vozu vpreženi konj je že mahal z grivasto glavo zunaj vhodnih vrat skladišča. Videti je bil pohlevna žival. Debelo me je gledal, ko sem ga gladil po gobcu in trepljal po vratu, kot mi je svetoval skladiščnik, da se konj privadi. Komaj sem se povzpел na voz in odvezal jermena vajeti, je konj že udaril s kopiti po cesti, kot bi komaj dočakal tistega trenutka. Na to vožnjo hranim tesnoben spomin, verjetno pa tudi tisti meščani Ljubljancani, ki so se, z menoj na vozu, srečevali. Konj se je izkazal bolj večšega od mene. Dunajska cesta je bila na križiščih polna pešcev in kolesarjev, na avtomobile sem naletel samo v višini stare glavne pošte. Resnici na ljubo, če ne bi konj sam poznal vožnje po mestu, bi jaz tam povzročal nesrečo za nesrečo. Konj se je sam na križiščih ustavljal, celo, kjer je kdo od pešcev ali kolesarjev vmes prečkal cesto. Oba s konjem sva doživela polom na delu ceste, kjer je Dunajska cesta zavila po Kolodvorski proti glavni postaji. Prav tam, pri zavijanju na desno, je meni nasproti, na svojem kolesu vzravnana, elegantno oblečena mlada dama križala Kolodvorsko cesto proti Dunajski. Verjetno je imela prednost in jo je hotela v zaletu tudi izrabiti. V hipu sem storil vse, da bi nesrečo preprečil. Videl sem na obeh cestnih vogalih pešce, ki so me s pločnikov gledali, kaj bo. Nič ni pomagalo, konj je sicer zavil na desno h kraju ceste, čim je ženska trčila s kolesom nekam ob konec voza in se s kolesom vred prevrnila na cestni tlak. Joj mene, ne vem, kako sem voz z zaboji cigaret ustavil, obesil vajeti in skočil z voza, da bi pomagal ubogi ženski. Pa se je, čudo božje, sama pobirala s tal in se spravljala na kolo. Z obema rokama sem jo prosil, naj mi oprost. »Gospodična! Krivda je moja! Odpustite mi, prosim!« Ona je pogladila kolo. Ne da bi kaj rekla. Eden od pešcev na pločniku mi je zakričal nekaj za-

⁸ Prosim. Jaz ne morem in ne smem videti vojaka jokati (weinen!). Kaj moram narediti? Pojdite z menoj!

ljivega, konj pa stresel grivo na vratu in zarežgetal, ko sem se vzpel na voz in pogнал proti železniški postaji. Konj je mirno tekel, jaz pa sem si od prestrašenosti in sramu hladil goreča lica. Pred ljubljanskim kolodvorom mi je že od daleč, s pločnika, neki domobranec mahal z roko, kje naj ustavim. Od svoje prizadetosti zaradi ponesrečene vožnje sem še vedno iskal svojo glavo. Konja in voz z zaboji cigaret so mi prevzeli neki domobranci. Meni so podarili dve škatli cigaret Morava, ki sem jih takoj skrbno spravil v svoj nahrbtnik, pozneje na Koroškem, pa delil in kadil z drugimi, zadnje na begu iz vetrinjskega taborišča. Ob vsem neprijetnem doživetem sem na Propagando pozabil. Spomnil sem se, ko je bila ura že čez deset, in se tja nisem mogel več vrniti.

Odhod z vlakom iz Ljubljane

Čakal sem in hodil po postaji sem in tja in iskal med domobranci, ki so prihajali, komu bi se pridružil. Želel sem najti kakega znanca ali prijatelja. Tako se je zgodilo, da ko sem stopal ter iskal od vagona do vagona ob vlaku ranjencev na bližnjem tiru, sem v enem izmed vagonov naletel na poštarja iz Velikih Lašč. On me je spoznal in poklical: »Glej ga no, propagandista!« Tudi njegov pokriti živinski vagon – nekateri so bili odkriti – je bil poln ranjencev. Po tleh vagona je bilo vse v belih povojih in v mavcu. Nekateri so ležali po tleh, nekateri stali z berglami pod pazduho, in bergele so bile prislonjene ali visele po stenah vagona. »Pomisli, kaj se mi je zgodilo!?«, je začel poštar. »Skočil sem in puška se mi je sprožila in mi prestrelila roko. Že leta 43. sem imel smolo, da so me partizani ujeli, in ustrelili bi me, če jim ne bi pobegnil. Zdaj pa to!«, mi je hitel pripovedovati vesel, da sem se odločil potovati z njim. Jaz sem tega poštarja poznal bolj od daleč, on pa se me je spominjal. Bil je nekaj let starejši od mene in mislim, da se je pisal Marolt. Čeprav sem si želel najti koga bolj znanega, bolj mojih let za na pot na tuje, pa sem mislil, morda je pa to zame najbolje; ranjenci imajo povsod in vedno prednost, in vozil sem bom na vlaku, ko bodo morali drugi hoditi čez hribe: in pri Angležih, onstran meje, bom med prvimi in pri humanitarnem poslu. Ogledal sem si še v vagonu kotiček zase, za moj nahrbtnik in puško, in se vdal v usodo. Ker pa se vlak ni in ni premaknil, sem se poštarju opravičil, da bi rad skočil še malo na postajo, če bi morda le našel tam kakega prijatelja. »Le, kar pojdi, pojdi! Pa še njega pripelji!«, mi je odgovoril poštar. Nahrbtnik in puško sem hotel sprva pustiti kar tam, pa sem pomislil na filme, potem pa vzel s seboj oboje. Skočil sem iz vagona in odšel. Nikoli več se nisva videla s tem poštarjem. Slovencem je strašna usoda ranjencev znana.⁹

Komaj sem stopil po peronu, sem opazil, kako so neki civilisti odnašali iz odprtega tovrnega vagona steklenice termovke. Vagon je stal na drugem koncu postaje v bližini perona, da sem lahko videl v vagonu ob stenah do stropa visoke skladovnice teh termovk. Kradljivci so hiteli in si jih nalagali v naročje kot polena drv, po tri in več, in z njimi bežali na cesto onstran žične ograje. Ko sem se jaz pojavil na peronu s puško, so vsi izginili. Ljudje na postaji so gledali vame in v vagon. Pomislil sem, tudi meni bi prišla za na pot prav taka termovka. S puško na rami sem se približal okradenemu vagonu ter opazil, da so bila tla med skladovnicami termovk že pokrita s pohojenim zdrobljenim srebrnim steklom od razbitih steklenic. Kakšna sramota bi bila, me je obšla misel, če bi jaz domobranec stopil v vagon in si vzel eno samo termovko s seboj! In kakšen kaos bi potem nastal v vagonu in na postaji! Obstal sem tam na peronu blizu vagona, ki je odprt razkazoval svojo bleščečo srebrno notranjščino, obložen s termovkami vseh vrst in barv. Tatiči so s ceste prežali skozi žično mrežasto ograjo na svoj plen in name, kdaj bom odšel. Vsakič, ko sem se v hipu ozrl vanje, so se z glavami obrnili vstran ali v tla, kot da jih jaz ne brigam. Jaz sem se delal, da nekoga čakam, ne da stražim, pa je bil učinek moje prisotnosti enak, nihče si ni upal več v vagon, prežali pa so na trenutek, da planejo. Nemcev ni bilo nikjer nobenega na straži. Kmalu pa sem opazil, da je par oboroženih domobrancev izstopil iz čakalnice na peron in se po ploščadi usmeril v meni nasprotno stran. Pohitel sem za njima, da od njiju karkoli poizvem. Blizu izhoda v čakalnico pa takrat zaslišim, da me nekdo pokliče po imenu. Radoveden sem se ozrl, pa mi isti glas pravi: »Za božjo voljo, kaj pa ti tukaj delaš?« Pred seboj uzrem med potniki lepo, gosposko oblečenega, fino obritega in počesane gospoda, ki se mi smeje. Spoznal sem ga, bil je gospod Farčnik – že 60 let mi ostaja v spominu njegov priimek – oče moje znanke Ivice, ki je imela dolgi, bujni kiti kostanjevih las. Oba sem spoznal pri Jankovičevi družini na Galjevici. Tudi Farčnikovi so stanovali na Galjevici, gospod pa je bil svoj čas carinik in carinarnici na Ižanski cesti, pred vstopom v Ljubljano. Presenečen, da ga vidim tam prav v tistem času ter okoliščinah, sem mu kar naravnost rekel, da grem z vlakom ranjencev v Avstrijo k Angležem, ker bodo Ljubljano zasedli partizani, da se dobro ve, česa so oni zmožni. Pa mi je ta gospod začel na ves glas prigovarjati in me zadrževati na peronu, par korakov od čakalnice, da so lahko vsi poslušali: »Otrok božji, kam boš hodil tja na tuje?! Nikar ga mi ne lomi! Partizani ti ne bodo niti lasu skrivili. To je vendar navadna propaganda! Jaz ti jamčim. K nam na dom pridi in se preobleči iz tiste uniforme!« Tu se je z gla-

⁹ Vlak z ranjenci je pripeljal le do Lesc. Tam so jih zajeli partizani in večina jih je bila ubitih in vrženih v Brezarjevo brezno

pri Podutiku. Več o tem: Šturm, Lovro (ur.): *Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni vojni ujetniki na Slovenskem*. Ljubljana: Nova revija, 2000.

vo stegnil do mojega ušesa in mi zašepetal, da ga ne bi kdo od blizu stoječih slišal, ki so se sicer delali, da ne poslušajo, pa so poslušali: »Jaz ti bom dal obleko, da se preoblečeš v civilista...« Nadaljeval je na glas: »Ne bodi neumen. Vojne je konec, ti pa hočeš zdaj na tuje, ko je vsega konec. K Angležem? H kakšnim Angležem? Saj jih nisi še nikoli videl, sploh obstajajo ti Angleži?« Korak stran so naju opazovali ter vidno prisluškovali neki ljudje. Dve mladi ženski in starejši moški. Ena od žensk se mi je prijazno nasmehnila in mi z izrazom na obrazu, z zaokroženima ustnicama, dala vedeti, naj ne poslušam človeka, ker je OF. Toda nenadoma mi je ta ista gospa ali gospodična s prstom na stegnjeni roki pokazala in rekla na glas: »Vaš vlak odhaja! Vaš vlak z ranjenci! Ga boš izgubil!« Ozrem se proti železniškemu tirom in vidim, da se je konvoj z ranjenci resnično premikal. Pomislil sem na poštarja iz Velikih Lašč in se pognal v tek za odhajajočim vlakom, kar so me noge nesle. Pa bližje kot sem bil vlaku, hitreje je vlak gnal mimo mene naprej in me puščal zadaj. Če bi bil potniški, bi ga morda ujel, mu skočil na stopnice in se oprijel držaja, na živinski vagon v teku pa nisem mogel, si nisem upal pognati s puško v roki in se nanj obesiti. Vdal sem se in se potrtno vrnil počasi na peron.

Zapravil sem možnost, da se peljem z vlakom v Avstrijo in ubogega poštarja sem gotovo razočaral. Gospoda Farčnika, seveda, ni bilo več na peronu, ne v čakalnici, ne na ploščadi pred kolodvorom, kjer vse sem ga vrtoglavljal, da bi se mu zahvalil za ljubeznivost in mu izročil pozdrave za Ivico, za Jankovičeve in za Lončarjeve (Marjana, Dano in Lidijo) v Mostah. Na srečo pa sem opazil, da so preko Kolodvorske prihajali iz mesta na železniško postajo trije domobranci. V sredini je stopal poročnik; vsi trije so bili opremljeni za na pot s polnimi nahrbtniki in oboroženi. Pozdravil sem jih in ustavil in od njih, začudenih nad menoj, izvedel, da potniški vlak za domobrance že stoji na določenem tiru na postaji, da bodo tudi oni potovali z njim, naj se kar njim pridružim. Globoko sem si oddahnil pred to novo, še boljše, priložnostjo za potovanje. Predvsem me je pomiril občutek, da sem spet nekemu pripadal, ko sem za njimi korakal na vlak.

Potniški vlak, ki je stal na enem bolj oddaljenem tiru kot vlak ranjencev, je bil poln domobrancev. Kje neki in kdaj so se nanj vkrkali toliki, da jih jaz nisem že prej opazil? Postal mi je tesno, ko sem pomislil, kaj bi bilo z menoj, če bi mi ušel tudi ta vlak. V vagonu, na katerega sem vstopil, je že sedelo in stalo natrpano domobrancev, njihovih nahrbtnikov in orožja. Nisem našel niti enega praznega kotička. In nikjer nobenega meni znanega obraza, niti s ceste ne. Morda se je nahajal kdo v drugih vagonih, v katere pa se je bilo težko preriniti. Komaj sem si prisvojil prostor, kjer sem lahko stal s svojo puško ter z nahrbtnikom na ramah. Puško sem moral držati s cevjo navzdol, tesno ob sebi, če sem se moral komu umakniti. Veliko

jih je bilo iz meni neznanih enot. Takih izgubljenih, ki jih je nenadna sprememba vojaškega položaja zasačila, kakor mene v Ljubljani, nisem spoznal. Počasi se je natrpanost zmanjšala in uspelo se mi je skozi gnečo pririniti do okna. Na postajo in na peron se ni videlo, ker so na vmesnih tirih stali živinski tovarni vagoni. Med nami se je čutila nestrpnost zaradi čakanja. Ko se je vlak začel premikati in teči, je nekdo intoniral pesem Oj, zdaj gremo, oj, zdaj gremo... Začel je prenizko, nihče ni poprijel in je tudi sam utihnil. Sledil je molk, ki ga je motilo udarjanje koles ob tračnice in mrmranje bolj tihih pogovorov med domobranci.

V višini Šiške oz. Viča je vlak vozil blizu žične ograje med železnico in ulicami z nizkimi hišami. Tam se je sredi neke ulice med dvema vogalom zbrala gruča mladih Ljubljancev, kakih deset jih je bilo, morda več. Začeli so na nas kričati s psovskami. Da so stali tam, je bil znak, da so vedeli, da se bomo domobranci peljali tam mimo. Dva mladca sta zalučala z vso silo proti nam kamna, ki nas nista dosegla. Očitno so to bili sinovi zagrizenih ljubljanskih oefarjev ali komunistov, ki so si dajali duška in se veselili nad našim umikom iz Ljubljane. Hotel sem se prepričati, če so kamne merili na moje okno. Samo dvignil sem puškino cev do okna, pa so se razbežali na vse strani in poskrili za vogali hiš. Ko sem puško odmaknil, pa so se spet pognali na cesto in vpili žaljivke, ki se jih več ne spomnim. Potem je bila naša vožnja normalna vse do postaje pred Kranjem, kje je vlak obstal. Naša začetna brezbriznost v vlaku se je spremenila v tesnobo radovednost, zakaj vlak toliko časa stoji? Z gledanjem skozi okna nam ni bilo mogoče ugotoviti ničesar. Pa je izstopil iz vagona zdaj eden, nato drug in kmalu nas je bilo vse polno zunaj vlaka na obtirni stezi. V vrsti smo se pomikali proti lokomotivi spredaj, kjer smo že od daleč opazili, kako je nek nemški oficir s samokresom v roki vpil nad nekim človekom v kabini lokomotive. Kmalu smo izvedeli, da je lokomotiva ostala brez vode, da vlak ne more naprej, da je strojevodja izginil. Odšel je, ni ga bilo nazaj. Nekdo je klet in se razburjal nad železničarjem, ki je ostal.

Ko smo stali okoli lokomotive in poslušali posvete med oficirji, kako rešiti položaj, kako priti do vode in jo natočiti v lokomotivo itd., je pripeljal od strani Save po drugem tiru dolg potniški vlak in se ustavil skoraj vzporedno z našim. Vlak je bil nov ali na novo pobarvan in okovan; držaji in kljuke na vagonih so se bleščale v soncu. V tem ekspres vlaku je stalo in sedelo polno potnikov. Od daleč smo videli, da so to biti prvorazredni ljudje, visoka gospoda, kajti vsi so bili oblečeni kot za na poročno slavo; posebno ženske so meni vzbudile pozornost z damskimi klobuki na glavah ter s tančicami preko oči in nosu pokritimi obrazi. Te elegantno oblečene dame so se dele, nekatere so držale na kolenih svoje kovčke, pri meni najbližji sem celo videl, da je imela dolge nohte rdeče nalakirane. Detajl, ki sem ga videl v Ljubljani

pri italijanskih fašistkah, začeni pri moji profesorici italijanščine v gimnaziji na Rakovniku. Moški, prav tako elegantno oblečeni in vsi s kravatami, nekateri s plešami, mnogi z zlatimi očali, so se sklanjali nad damami in se z njimi pogovarjali. Najbolj pa so mi vzbudili pozornost številni kovčki, ki so bili naloženi na prtljažnih policah nad sedeži, držali pa so jih tudi na kolenih, sedeči tudi med nogami. Luksuzne izdelave iz finega usnja, tudi v različnih barvah. Nekateri so govorili in spraševali z glavami nagnjeni skozi okna. Njihove govorice nismo razumeli. Mene pa je gnala radovednost in sem se približal njihovemu vlaku. Poleg tiste nerazumljive madžarske govorice s poudarki na začetkih besed sem od tam slišal govoriti tudi hrvaško. Takoj pa sem ujel vprašanje v nemščini: »Koliko kilometrov je še do avstrijske meje?« Ne spomnim se, koliko kilometrov mu je nekdo odgovoril od zunaj, gospod – bankir ali minister – pa je število kilometrov do avstrijske meje sporočal sopotnikom v vlaku. Potniki v vlaku so se nato razživel v pogovoru. Jaz pa nisem več dvomil, da so to bili Madžari, verjetno njihova elita politikov ali bogatašev, ki so bežali pred komunisti pod varstvo Angležev, kot mi siromaki. Pomislil sem, kaj vse je moralo biti v tistih luksuznih usnjenih kovčkih zlata, draguljev, denarja? Domobranci smo jih od daleč opazovali in se o tem pogovarjali ter spraševali. Jaz pa sem se za usodo tega vlaka in ljudi v njem večkrat zanimal v emigraciji, pa nisem nikdar nikjer naletel na kakšno omembo o tem potniškem vlaku z Madžari, ki bi mi usodo teh ljudi in njihove prtljage razjasnila. Morda so bili ti ljudje Hrvati, o katerih je znana njihova tragična smrt v rokah partizanov blizu Crngroba. Nazadnje pa sem le našel podatke med pričevanjem Andreja Krečiča »Po 60. letih«¹⁰ poročilo o tem vlaku z bežečimi Madžari, da je dolgo stal nekje na železniški progi za Trst (v Logatcu) in od tam nenadoma izginil neznano kam.

Poveljnik domobranske enote iz vlaka – nisem ga poznal in se tudi ne spomnim njegovega imena – nas je pozval, da vlak zapustimo, da bodo drugi domobranci iz Save prinašali vodo za lokomotivo, mi ostali pa moramo nadaljevati pot naprej peš.

Od vlaka peš do Tržiča

Bila nas je precej dolga kolona domobrancev, ki smo se ločili od stoječega vlaka, veliko pa jih je raje ostalo tam z upanjem, da bodo lokomotivo le na kak način napolnili z vodo in jo pognali ter tako dospeli na lažji način in hitreje v Avstrijo do Angležev. Tudi med nami je vladala negotovost, kaj bi bilo boljše, pa je o tem odločil kar naš poveljnik, ki je rekel na glas, da se bolj zanese na lastne noge kot na vlak brez vode in brez strojevodje. In smo šli ter kmalu dospeli na

glavno cesto Ljubljana–Kranj. Nastala je pasja vročina, tem bolj huda, ko smo hodili po cesti, razgreti in potni od pripekajočega sonca, brez enega samega oblaka na nebu. V visokih škornjih so se mi razgrele in začele potiti noge in od žeje in marša smo imeli povsem izsušena usta in smo težko dihali. Nekateri so si odpenjali suknjiče, si vihali rokave, drugi so se slačili in kazali od potu mokre srajce na hrbtu, od ramen do pasu. Vsi obrazi so bili potni. Čutare z vodo, ki so jih nekateri nosili s seboj, so bile na mah prazne. Složno smo si delili njih vsebino. Nekje pred Kranjem je nekdo odkril na zidu neke hiše obcestno pipo s tekočo vodo. Naš Mojzes, je nekdo vzklikal, ko smo se nagnetli okoli pipe, srebali iz nje, se napajali, nekateri pa kar oblivali po glavi, prsih in rokah, potem si pa v čutare točili vodo tisti, ki so jih imeli. Sam božji blagoslov je bila za nas tista pipa! Veliko lažje in odločnejše smo potem hodili naprej v tisti majski vročini. Mislil sem, da bomo šli skozi Kranj, ki ga jaz nisem še nikoli videl, pa nas je povelje peljalo samo mimo mostu, da sem lahko videl s ceste samo železniško postajo, ki je bila spodaj. Pot smo nadaljevali proti Škofji Loki. Tam nekje smo krenili na desno proti severu, tako da sem le od daleč, na slemenu, videl mogočen in slaven škofjeloški grad, pod njim pa nanizane hiše z zvonikom cerkve. Le toliko, da sem lahko rekel, da sem Škofjo Loko videl, predvsem pa, da sem si lahko predstavljal grad pozneje, ko sem zvedel, da je toliko iz Koroške vrnjenih domobrancev bilo zaprtih v njem in čakalo na svojo zadnjo pot v smrt.

Na cesti so nas zdaj dohitevali ali se nam priključevali s stranskih poti kmečki vozovi z begunci ter zasedali desno stran ceste. To nas ni motilo, saj so se nam ljudje smilili, nekateri s kopico otrok, sedečih ali ležečih na vozu, ali v naročju mater ali starejših otrok. Samo gledali smo drug drugega in se brez besed razumeli. Civilisti so bili solidarni z nami vojaki, mi pa smo tudi vedeli, kaj je v mislih teh ljudi na vozovih z družinami, s tisto borno prtljago pri sebi, naloženo na hitro, z najnujnejšim za 14 dni, več ali manj za 14 dni. Kaj je za vse nas na begu pomenilo teh 14 dni? Če danes pomislim nazaj, je bila to le medla, verjetna obljuba, pomešana z željami in upanjem. 14 dni naj bi bilo potrebnih za rešitev in za vrnitev. Na tisti poti umika in bega smo bili zasanjano prepričani, da gre z nami Marija Brezjanska, da je z nami Bog, tudi če je ves svet proti nam. Jaz osebno sem bil tako verujoč! To me je gnalo naprej, kljub neznanemu, strašljivemu ... prej bojazljivec kot junak. Ob tem sem občudoval nekatere može, ki so pešali ob svojem, k vozu vpreženem konju, da bi bilo konju lažje vleči. Da bo žival, ki še ne ve za dolgo težavno gorsko pot, ki jo je čakala, lažje vzdržala. Na nekatere vozove so se zadaj obesili znanci ali sinovi, domobranci na kolesih ali s kolesi hodili peš ob svoji družini, sorodnikih ali znancih. Vsi so iskali in povpraševali po svojcih, prijateljih ali znancih, upali, da jih bodo našli med potjo ali na cilju

¹⁰ Žal tega članka v COBISS-u ni. Pregledala sem tudi reviji *Tabor* in *Zaveza* (za leto 2005 in 2006), vendar ga tudi tam nisem zasledila.

ter se jim pridružili. Ste morda kje videli tega ali tega, so spraševali kolesarji, ki so nas prehitevali. Nekateri so naročali in dajali svoja imena napisana na listkih. Vse je bila ena sama prošnja in ena sama obljuba! ... Iskanje, upanje, negotovost, skrb itd.

Taka razmerja med nami vojaki in civilisti so prekinjali nemški vojaški tovornjaki in avtomobili, polni oboroženih vojakov, ki so nas s svojimi hrumečimi motorji opominjali, da se jim moramo mi spredaj umakniti. Vozovi na skrajni rob ceste, mi domobranci v vrsti, pa čestokrat kar s ceste na travnik ali na stezo, kjer je ta obstajala. Posebno kadar so za nami prihrumeli tanki ali oklepniki, včasih celo izzivalno s povečano hitrostjo, in očitno zahtevali zase prosto vso cesto. Cesto so naravnost mleli pod svojimi kolesi ali jeklenimi gosenicami. Za njimi se je v valovih dvigal cestni prah in nas v hipu prekril, da smo se ga protestno otepali in pred njim bežali globlje, na travnik. Ob cesti je bilo vse belo od tega prahu, in mi in vozovi in konji smo bili vsi zaprašeni in marsikdo je pljuval prah ali si ga s prstom odstranjeval z oči. Redko kateri nemški šofer v njihovih vozilih je pokazal obzirnost do nas, ki smo se umikali. Bili pa so med nami tudi nekateri domobranci, ki so za nemškimi vojaki na tovornjakih kričali »svinje« in jim žugali s prstom ali celo s svojim orožjem, da sem se bal, da bi se kaj zgodilo. Tam se je lepo videlo, kakšni zavezniki smo bili, Nemci do nas in mi do Nemcev. Še več, kakšen odnos so imeli med seboj Nemci in partiza-

ni. Nemci so se poraženi, udobno umikali iz našega ozemlja na svoje, sedeči na svojih odlično ohranjenih motornih vozilih, s katerimi so navalili na nas. Partizani jih pri tem umikanju niso nadlegovali. Mi, domobranci, smo pešali v potu svojega obraza in požirali cestni prah, ki so ga dvigala njihova motorna vozila. Naši ljudje so bežali na svojih škripajočih ter ropotajočih kmečkih lojtrskih vozovih, ki so jih vleкли konji, včasih pa tudi porivali njihovi lastniki z otroki vred, da so lahko voz speljali v hrib, samo da si rešijo golo življenje. Štiri leta vseh vrst trpljenja in gorja jih je pognalo v beg. Moralo bi biti ravno obratno. Nemci bi morali požirati cestni prah, mi bi se pa morali umikati na njim zaplenjenih vozilih. O, kako smo s prahom vred mi morali požirati to krivičnost. Krivičnost, ki se je s partizani vred valila za nami, v kolonah boljševiskih in angleških tankov, da se dopolni v nesluteni usodi pred nami in za nami. Vrsta kmečkih vozov za nami in pred nami je bila nepregledna in od časa do časa se je ustavila, kdo ve zaradi kakšnih zaprek nekje pred nami. In takrat smo mi, ki so nas prej prehitevali vozovi, zdaj mi, pešci, dohitevali vozove.

Pri tem zagledam nekoga, ki je v drži poklicnega fotografa fotografiral ljudi na vozovih in na cesti. Na misel mi je prišlo, da imam v nahrbtniku škatli filmov, ki mi ju je podaril nek esesovec na Propagandi v Ljubljani. Takrat sem se še spomnil njegovega priimka in njegove funkcije na Propagandi. Takoj sem se približal temu fotografu, ki je bil v trenutku zainte-

Branko Rebozov (stoji drugi z desne) v Vetrinju pred šotorčkom s štabnimi častniki (Črn plamen, str. 99).

resiran za te filme, pustil ob strani svoj fotoaparater in slikanje ter se ves navdušen posvetil obetajoči kupčiji. Iz svojega nahrbtnika sem izvlekel obe škatli s filmi in mu jih dal v roke, da si jih ogleda. Dogovorila sva se, da mu jaz izročim obe škatli filmov, on pa mi bo v svojem ateljeju v Ljubljani, ko se vrnemo, plačal zanj v gotovini, v takratni vrednosti filmov. Ta fotograf, človek visoke postave v civilni obleki, zgovoren in simpatičen, se je pisal Kocmur.¹¹ Jaz ga nisem poznal ne kot Kocmurja ne kot fotografa – znan mi je bil le »foto Holynski«¹² – pa sva kupčijo naredila brez težav in v popolnem obojestranskem zaupanju. Kocmur je obe škatli pospravil v svoj nahrbtnik ali kovček, prijel za balanco svoje kolo in dala sva si roko in si rekla, nasvidenje! Jaz sem svojo pot nadaljeval med domobranci, Kocmur pa je šel po svoje. Ne vem, kaj si je takrat mislil Kocmur, zase vem, da sem mislil, da ko se bom čez 14 dni vrnil v Ljubljano, sedeč na angleškem tanku, mi bo iztrženi denar za filme pri Kocmurju zelo prav prišel, kot mi je napovedal esovec na Propagandi. Saj nisem imel niti ficka, razen kar sem imel na sebi in cigarete v nahrbtniku in še nekaj malenkosti, ki sem jih nosil s seboj.

Seveda je to kupčijo že čez nekaj dni »razveljavila« neizprosna življenjska realnost, da sva na to kupčijo pozabila jaz in Kocmur, s katerim se nisva

videla, ne vedela eden za drugega vrsto let. Srečala sva se šele v emigraciji v Argentini. Tam sem izvedel, da je Kocmur fotografiral in fotografiral leta s tistimi filmi, kjer koli je bil in kamorkoli je šel. Ko pa sva se spet srečala in sem ga jaz prijazno opomnil, če se kaj spominja mene in filmov in sklenjene pogodbe, on ni vedel ali ni hotel vedeti ničesar; delal se je in govoril, kot bi me ne slišal. Mislil sem si svoje. Ker pa sem slišal govoriti, da je napravil številne fotografije iz življenja nas emigrantov, nisem hotel vanj drezati več. Nasprotno, ko sem ga po nekaj letih spet srečal v karapačjskem domu in sem že vedel za njegove psihične tegobe, celo da enostavno stanuje v znani buenosajreški umobolnici, sem mu iz vsega srca dal iz žepa tisočaka, tako se mi je zasmilil. Ne tako kot njegov brat Sebastjan, katerega sem poznal samo po njegovih diletantskih esejih »Petindvajseta ura«, ki jih je objavljalo Meddobje v Buenos Airesu, in katerega sem po smrti njegovega brata zaprosil, da bi mi dal samo na ogled zapuščino bratovih fotografij ter mi dovolil, da bi katero, zame važno, fotokopiral. Napravil se je prav tako nevednega in nepopustljivega, kot sem nazadnje videl njegovega pokojnega brata. Danes se zadovoljim, kljub zame nevšečnim dejstvom, da so nenazadnje tisti filmi služili neprimerno višji stvari, kot pa so bili v začetku moji nameni.

¹¹ Marjan Kocmur (1914–1990), poklicni fotograf in avtor dokumentarnih fotografij, ki pričajo o umiku slovenskih beguncev v Avstrijo in njihovi nadaljnji usodi v begunskih taboriščih. Izbor iz njegovih ohranjenih fotografij je izšel v posebnem foto-albumu, ki ga je uredil njegov nečak Boštjan Kocmur: *Umik čez Ljubelj, maj 1945, skozi objektiv Marjana Kocmurja* (ur. Boštjan Kocmur, Tamino Petelinšek in Primož Lampič). Celovec: Mohorjeva družba, 2015.

¹² Foto Holynski – prostore so imeli na vogalu Cankarjeve in Beethovne ulice v Ljubljani. Danes je tam poslovalnica NLB.